

A BOSZORKÁNYVÁD

ÉS A RONTÁS/GYÓGYÍTÁS TÖRTÉNETEI

KLANICZAY GÁBOR

Tóth G. Péter: Boszorkánypánik

és babonatéboly

Balassi Kiadó, Budapest, 2020.

742 oldal, 7500 Ft

Kis-Halas Judit: Boszorkányok, gyógyítók

és a Gyúdi Szűz Mária

Az orvoslás piaca az újkori Dél-Dunántúlon

Balassi Kiadó, Budapest, 2020.

336 oldal, 3800 Ft

A boszorkányüldözés az elmúlt évtizedek történetírásában népszerű téma volt. Kutatói egyszerre léphettek fel a módszertani megújulás, a történelmi antropológia képviselőiként, és tarthattak igényt a zamatos történetekhez vonzó nagyközönség érdeklődésére. A boszorkány ellentmondásos alakjáról és az egyes kora újkori európai országok boszorkánypereiről sorra jelentek meg a nagy sikerű monográfiák és tanulmánygyűjtemények. Közülük négy magyar fordításban is napvilágot látott – érdemes itt felsorolni őket. A XVII. század eleji baszk boszorkánypánikról és az üldözéseket leállító, felvilágosult inkvizítorról írt Gustav Henningsen *A boszorkányok ügyvédje* címmel.¹ Norman Cohn könyve áttekintette, hogyan alakult a boszorkányok ördögszövetségének képzete a késő

1 ■ Gustav Henningsen: *A boszorkányok ügyvédje – A baszk boszorkányság és a spanyol inkvizíció (1609–1914)*. Kossuth, Bp., 1988. [1980.]

2 ■ Norman Cohn: *Európa démonai. A boszorkányüldözés története*. Corvina, Bp., 1994. [1975].

3 ■ Carlo Ginzburg: *Éjszakai történet. A boszorkányszombat megfajtása*. Európa, Bp., 2004. [1989.].

4 ■ Paul Boyer – Steven Nissenbaum: *Boszorkányok Salem-ben. A boszorkányság társadalmi gyökerei*. Osiris, Bp., 2002. [1974].

5 ■ Schram Ferenc *Magyarországi boszorkányperek*. c. kiadványában. Akadémiai, Bp. 1970. I-II. kötet, 1982. III. kötet.

6 ■ Pócs Éva: Tündér és boszorkány Délkelet- és Közép-Európa határán. *Ethnographia*, 97 (1986), 177–256. old.; ugyanez könyv formában: Akadémiai, Bp., 1989.; úó: *Élők és holtak, látók és boszorkányok*. Akadémiai, Bp. 1997.

7 ■ Kristóf Ildikó: „Ördögi mesterséget nem cselekedtem”. *A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében*. Ethnica, Debrecen, 1998.

8 ■ Klaniczay Gábor: Boszorkányság vagy tündéri varázslat? *BUKSZ*, 11 (1999), 352–363. old.; A természetfeletti kommunikáció műhelye. *BUKSZ*, 31 (2019), 163–171. old.

antikvitástól a XIV–XV. századig, hogyan lett belőle veszedelmes, robbanásveszélyes „demonológiai kocka”.² Carlo Ginzburg a boszorkányszombat mitológiájáról írt nagy sikerű és sokat vitatott könyvet.³ Az Arthur Miller színdarabja révén is híressé vált salemi boszorkányokról két szociálpszichológus, Paul Boyer és Stephen Nissenbaum készített maradandó elemzést.⁴ Ugyanakkor a téma más, ugyanennyire jelentős kutatói – Keith Thomas, Alan Macfarlane, Christina Larner, Wolfgang Behringer, John Demos, Stuart Clark, Robin Briggs, Lyndal Roper, Martine Ostorero és mások – sikerkönyveiről csak hallomásból értesülhetett a magyar olvasó.

A magyarországi boszorkányüldözés történetével és magukkal a boszorkányhiedelmekkel persze foglalkozott a magyar történettudomány és a néprajz, mindenekelőtt az az idestova négy évtizede működő kutatócsoport, amelyet Pócs Évával ketten szerveztünk az 1980-as évek elején az MTA Néprajzi Kutatóintézetében. A közös munka elsősorban két területen produkált eredményeket: Schram Ferenc 1970-ben és 1982-ben kiadott vaskos köteteihez⁵ csatlakozva 11 újabb forráskiadvány jelent meg a kutatócsoport gondozásában a magyarországi boszorkányperek dokumentumaival, a szinte évenkénti hazai és nemzetközi konferenciákon elhangzott előadásokból pedig több-tucatnyi tanulmánykötet született. Monográfia azonban csupán három, és már több mint két évtizede: Pócs Éva két könyve a boszorkányhiedelmekről⁶ és Kristóf Ildikóé a református Debrecen és Bihar megye XVI–XVIII. századi boszorkánypereinek társadalmi és kulturális hátteréről.⁷

Most egyszerre két új boszorkány-monográfia került ki Pócs Éva néprajzkutató munkacsoportjából, bőséges olvasnivalót és fontos kutatási eredményeket kínálva. E műhelyről résztvevőként már többször volt alkalmam beszámolni, a *BUKSZ* hasábjain is.⁸ Ha most újra írok ugyanerről a témáról és ugyanerről a körrel, megpróbálom saját szakterületem, a történettudomány nézőpontjából értékelni e két régen várt monográfiát.

EGY SZINTÉZIS

Tóth G. Péter könyve első pillantásra már méretével is megdöbbenetheti az olvasót: 496 oldalnyi szöveg nagyalakú, meglepően keskeny margóval nyomtatott lapokon – hagyományos méretű lapokon ez ennek kétszerese lenne. Ehhez további 250 oldalnyi függelék

csatlakozik: a közép-európai boszorkányüldözés adatsorai, forrásai, szakirodalma, képek, térképek, grafikonok, részletes névmutatók. A függelékkel együtt a könyv egyenesen monstrosus lett – bátorság volt a kiadó és a szerző részéről egy ekkora kötetet a piacra dobni. Az jut róla eszembe, ahogy Spiró György elmélkedett *Az Ikszek* ajánlásában: azt írta, olyan könyvet akart írni, amely alatt „beszakad az asztal” – hát Tóth G. Péter a kötetről ez a méret alapján tényleg elmondható. De talán a tartalma alapján is.

Boszorkányfűrésztés, 1612. Bedfordshire – metszet egy kortárs pamfletből

Tóth G. Péterről tudni kell, hogy Pócs Éva kutatócsoportjában két nagyon fontos terület „gazdája” volt: a számítógépes projekteké és a levéltári kutatásokból szerveződő szövegkiadásoké. Ami az előbbi illeti, ez az 1980–90-es években azzal az ambícióval elképzeléssel indult, hogy a boszorkányságvádakat dokumentáló rengeteg tanúvallomás sztereotip vádaskodásait és a bennük tükröződő hiedelmek folklorisztikus struktúráit egy bonyolult kódrendszer rögzítse a majdani nagyszabású vizsgálatok céljából.⁹ Végül a hatalmas computer-adatbázison alapuló elemzések elképzeléséről a munkacsoportnak le kellett mondania. Ugyanakkor kiderült, hogy a boszorkányperek Schram-féle, szinte teljesnek gondolt szövegkiadásain túl ennek az anyagnak a többszöröse rejtőzik még kiadásra várva a levéltárakban. Az új forráskiadásokat először Bessenyei József gondozta,¹⁰ majd mások is bekapcsolódtak a munkába. A munkálatok szálai Tóth G. Péter kezében futottak össze, aki a kiadandó forrásokról hamarosan „katasztert” készített,¹¹ társakiadóként a neve többször megjelent az újabb forráskiadványok címlapján,¹² jelenleg is megjelenés előtt áll egy újabb forráskiadvány-kötete. A levéltári források felkutatásának és kiadásának munkálatai nem vették el kedvét a számítógépes adatbázisok kiaknázásától. Hosszú évek munkájával, a korábbi túl bonyolult

tervek helyett praktikusabb dokumentáló szempontrendszert kidolgozva létrehozott a munkacsoport számára egy most már működő és „külső” kutatók számára is hozzáférhető adatbázist a boszorkányperekéről: <https://boszorkanykorok.hu/>.

Mindennek alapján kollégái a magyarországi boszorkányüldözések adatgazdag, részletes statisztikákra támaszkodó, alapvetően száraz, tényismertető történeti áttekintést vártak Tóth G. Péter most megjelent könyvétől. Nem hiányoznak belőle a részletes táblázatok, statisztikák, térképek, de történeti tematikája sokkal szélesebb és ambiciózusabb. Mentalitás-, jog- és orvostörténeti elemzést nyújt arról, hogy miért és hogyan működhetett ez a modern szemmel nézve ostoba, irracionális, felháborító és áldozatok ezreit követelő boszorkányüldözés az állami büntetőjog aktív támogatásával, majd hogyan, milyen mértékben sikerült megszabadulni tőle a felvilágosodás idején.

A háromszáz éven át elhúzódó magyarországi boszorkányüldözésnek ez a kötet egy szűkebb periódusra összpontosít: első, nagyobbik fele, az I. könyv *A magyarországi boszorkányüldözés tetőpontja és hanyatlása Mária Terézia uralkodása idején (1740–1780)*, a II. könyv *A babonairtó harc 'veszteségei' II. József korában (1780–1790)* címet viseli.

A „felütés” a manapság népszerűvé lett „érzelmegek története”¹³ hatását mutatja. Bevezetesként a boszorkányüldözést betöltő királynő, Mária Terézia környezetének, családjának, személyiségének, „női nézőpontú” uralkodásának, janzenista jellegű valóságosságának – H. Balázs Éva, Poór János és Claude Michaud elemzéseire építő – a személyes, érzelmi viszonyulásokat hangsúlyozó leírását olvashatjuk. A második fejezet (Jean Delumeau híres könyvére¹⁴ támaszkodva) *A rettegések története* címet viseli, rendszerező szempontja pedig a kollektív érzelmek világa. Az egyes szakaszok alcímei: A félelmek uralma; Ködszerű felhők; Láncolatok; Örvények; A szorongás mint erő (az utóbbi megjelölést a szociálpszichológus Willi Butollól kölcsönözte¹⁵ – 48–49. old.). Az elemzés azonban nem annyira magukkal az érzelmekkel, mint előidézőikkel és következményeikkel foglalkozik: a rossz időjárás, a szárazság, az

9 ■ Klaniczay Gábor – Pócs Éva – Tóth G. Péter – Robert Wolosz: A Κλειο-boszorkányperek-adatbázis. In: Pócs Éva (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában*. L'Harmattan, Bp., 2001. 293–335. old.

10 ■ Bessenyei József (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai. I–II*. Balassi, Bp., 1997., 2002.

11 ■ Tóth G. Péter (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere (1408–1848)*. MTA Néprajzi Kutatóintézete – Laczkó Dezső Múzeum, Bp.–Veszprém, 2000.

12 ■ Tóth G. Péter: *A magyarországi boszorkányság forrásai*. IV. Balassi, Bp., 2005.; Németh Ildikó – Tóth G. Péter (szerk.): *Soproni boszorkányperek – Ódenburger Hexenprozesse 1439–1702*. Balassi, Bp., 2011.; Kiss András – Pakó László – Tóth G. Péter (szerk.): *Kolozsvári boszorkányperek. 1564–1743*. Balassi, Bp., 2014.; Brandl Gergely – Tóth G., Péter (szerk.): *Szegedi boszorkányperek 1726–1744*. Balassi, Bp., 2016.

13 ■ E témában rendezte meg a Hajnal István Kör 2017-ben

éhínség, a földrengés, a járványok (a himlő és mindenekelőtt a pestis), valamint a törökdúlás egymást váltó, erősítő, folyamatos rettegést okozó hatásával. A boszorkányüldözési hullámok a csapások nyomán kibontakozó bűnbakképző mechanizmusokban gyökereztek. A nemzetközi szakirodalom antropológiai, kultúrtörténeti teóriáinak összefoglalása nyomán két részletesebb példán, a rendkívüli aszályt követően kitörő hírhedt 1728. évi szegedi boszorkánypánik és a Pető–Törő-féle 1752–53-as „kuruc” zendülés árnyékában hosszabban elhúzódó hódmezővásárhelyi boszorkányüldözések esetleírásain mutatja be, hogyan kapcsolódik a boszorkányüldözés problémája a fenti általánosabb félelmek világához (33–44. old.). A XVIII. századi hatósági pestisrendeletek, a részletesen dokumentált vesztégzárak kapcsán pedig képet ad arról, hogyan használja ki ezt a helyzetet a korban kiépülő modern államhatalom egy új, mindent felügyelni próbáló rendszer kiépítésére (nem hiányzik a hivatkozás Michel Foucault-ra, aki a *Felügyelet és büntetés* leírásaiban kitüntetett helyen elemzi egy kora újkori pestisvesztégzár korlátozásait¹⁶).

Mindez azonban csak bevezető a nagy ívű történelmi tárgyaláshoz a tematikailag jól felépített fejezetekben. A félelmek kiváltotta krízisek hatalmi, „birodalmi” kezelését hat, a Habsburg császárság hat válságos peremvidékéről származó történet mutatja be. Mind a hat történet az 1750 utáni évtizedben játszódik, abban a körülhatárolt időszámban, amely a boszorkányüldözés betiltásához vezetett. Az első az 1755-ös morvaországi vámpírbotrány. Miután kínos helyzetbe hozta Európa nyilvánossága előtt a bécsi udvart, Mária Terézia – udvari orvosa, Gerard van Swieten tevékeny részvételével – néhány éven belül mindenfajta „mágikus” ügygel kapcsolatos bírósági eljárást leállított (61–70. old.). Az újféle felügyeleti rendszert kiépítő birodalmi hatalom egy másik határvidéken, Bánátban is találkozott a XVIII. században szenzációs számba menő vámpírhitel és annak katonasíri helyretételével (ennek tárgyalásában Tóth G. Péter támaszkodhatott a munkacsoport egy másik tagja, Mézes Ádám

vizsgálataira¹⁷). A bécsi udvar figyelme kiterjedt a boszorkányüldözés felülvizsgálatára is: megbotráncoltak egy horvátországi boszorkány szörnyű megkínzásán, felfigyeltek arra, hogy Délkelet-Magyarországon és Erdélyben több helyen továbbra is teljes lendülettel folynak a máglyahalálhoz vezető perek, és felülvizsgálták a megszületni készülő súlyos ítélezést. Az ország északkeleti, Galíciával határos vidékén ezekben az években felerősödött egy másik ősrégi bűnbakképzet is, a zsidók üldözéséhez ürü-

Boszorkányszombat (Rudolf Zacharias Becker – Kömlei János: Szükségben segítő könyv. 1790)

gyet adó vérvád. A legnagyobb hírverés az 1764-es orkútai vérvád körül alakult ki, amelynek brutális kínvallatásait és tisztázatlan tényálláson alapuló ítéleteit a bécsi udvar ugyancsak elítélte – emlékezete elért egész Eötvös Károlyig (90–100. old.).

Az üldözés leállítása, betiltása számos történeti kontextusba illeszkedett: a már említett nemzetközi politika mellett szerepet játszott a központosító hajlamú bécsi udvar és a helyi bíraskodás privilégiumaihoz ragaszkodó rendi és városi ellenállás konfliktusa is. A „mágikus, babonás” pereket betiltó 1766-os császári rendelethez vezető intézkedések ugyanakkor illeszkedtek a bírósági eljárások „humanizálásának” XVIII. századi összeurópai folyamatába. Volt azonban ennek az átalakulásnak egy másik fontos dimenziója is: „A vallásos tér átalakulása az ördögűzéstől az ördögtelenítés felé”, ahogy egy következő fejezetcím fogalmaz. A jezsuiták pokolidéző, teátrális vallási szertartásait, ördöghitét Tóth G. Péter a kor egyik sokat író prédikátora, Taxonyi János szövegeivel illusztrálja. Ezután bemutat három zamatot ördögűzésbotrányt: az első egy Nyitra megyei evangélikus-katolikus konfliktusba illeszkedett, a második egy csaló „kincskereső” (kincskereső) ügye, a harmadik pedig a közelmúltban Bárh Dániel által egy kitűnő monográfiában feldolgozott botrány, a délvidéki Zomborban ördögűző ferences barát,

Gyöngyösön az évi konferenciáját: Lukács Anikó – Tóth Árpád (szerk.): *Az érzelmek története* (HIK 31. Rendi társadalom – polgári társadalom), Linceum, Bp., 2019. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy egy magyar történész, a Montréalban oktató Nagy Piroska az „érzelemtörténet” egyik legismertebb képviselője a nemzetközi porondon: Damien Boquet – Piroska Nagy: *Medieval Sensibilities: A History of Emotions in the Middle Ages*. Oxford University Press, Oxford, 2020.

14 ■ Jean Delumeau: *La Peur en Occident. XIVe-XVIIIe siècles: Une cité assiégée*. Fayard, Paris, 1978.

15 ■ Willi Butollo: *A szorongás – erő*. Európa, Bp., 1996.

16 ■ Michel Foucault: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat, Bp., 1990. 267–285. old.

17 ■ Mézes Ádám: *Visum repertum* – Georg Tallar és az 1753-as vámpírvasadás. In: Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Balassi, Bp., 2014. 63–84. old.

Rochus Smendrovich konfliktusa a katolikus felvilágosodás nézeteit képviselő kalocsai érsek, Batthyány József bíróságával.¹⁸

Ezen a ponton már jellemezni lehet Tóth G. Péter tárgyalásmódját. A nemzetközi kutatás jó ismeretében kidolgozott problémakeretben az egyes – minitanulmányként is felfogható – alfejezeteket színes történetek és a kortárs kiadványokból vett hosszú idézetek töltik meg. A hatalmas szövegtengerben a tájékozódást egy tudományos munkákban szokatlan – inkább népszerűsítő munkákba való – eszköz segíti: minden alfejezet előtt „kulcsszavak” tájékoztatják az olvasót a tárgyalandó főbb kérdésekről. Folyamatosan érzékelhető Tóth G. Péter forrásgyűjtő és -kiadó szenvedélye és páratlan anyagismerete. Az is figyelemre méltó, hogy egy részletesen kidolgozott értelmezés szándékával rendezi el az anyagot, és az egyes témákhoz kimerítő nemzetközi és hazai szakirodalmat, valamint számos kortárs forrást sorakoztat fel. Amikor kollégái eredményeire támaszkodik, korrektül utal rájuk, összefoglalja eredményeiket, amelyeket sokszor lényeges pontokon továbbgondol, kiegészít, vagy éppenséggel helyesbít. (En is találkozhattam egy korábbi, a hódmezővásárhelyi boszorkányperekről szóló megállapításom meggyőző cáfolatával – 41–42. old.)

A BÜNTETŐJOG REFORMJA

A XVIII. század sokféle válsága és rettegete által kiváltott üldözési hullámokat tárgyaló rész után a könyv második, nagyobbik fele egy újabb rendszerő szempontot érvényesít: a büntetőjogtörténetit. Ez történetírói megközelítésként meglehetősen hagyományosnak tűnhet, a boszorkányüldözések történetével foglalkozó kiterjedt nemzetközi szakirodalom azonban a boszorkányperek e legalapvetőbb aspektusával ilyen mélységig ritkán foglalkozott,¹⁹ és különös meglepetés, hogy a történészek ezt a részletes elemzést egy néprajzkutatótól olvashatják. A Habsburg-uralom alatt álló Magyarországon megfigyelhető joggyakorlatok változatosságát, azon belül a boszorkányság, a kínvallatás és a máglyahalál megítélését Tóth G. Péter hatféle nézőpontból mutatja be. Először a Mária Terézia reformjaiig a boszorkányperekre meghatározó – pusztító – befolyást gyakorló XVII. századi osztrák jogkönyv, a *Praxis Criminalis* ördögihittel megspékelt eljárásrendjét elemzi, majd egy felvidéki evangélikus ügyvéd, egy erdélyi református és egy egri katolikus jogtanár, valamint egy vármegyei tisztí ügyész jogfelfogását, hogy végül eljusson a mindezeket felülbíráló *Nemesis Theresiana* „büntetőjogi kétarcúságához”.

Ezután egy fejezet bemutatja, hogyan szolgálta a megreformált büntetőjog a „mágikus piac kifehéritését”, vagyis hogyan alakította át a félelmetes vámpírholttestek elleni eljárásokat orvosi ügygé, hogyan fokozta le a rettegett boszorkányokat lenézett kuruzslókká, hogyan indította be a babonairtó harcot a

„mágikus feketepiacon”, hogyan kényszerítette a népi varázslókat (tudósokat, garabonciásokat, táltosokat) egyfajta vállalkozói szerepbe. A táltosokkal foglalkozó elemzés (201–217. old.) külön érdeklődésre tarthat számot: a Diószegi Vilmos kutatásainak köszönhetően népszerűvé tett ősi, archaikus, „samanisztikus” varázslófigurát,²⁰ melynek jellemzésével legutóbb Pócs Éva foglalkozott,²¹ a Tóth G. Péter által megrajzolt összkép minden eddiginél jobban elhelyezi a kor történeti kontextusában. A kronológiai kereteit némi képp kitérítve 43 táltospert tárgyal a XVII–XVIII. századból, amikor a táltos asszonyok látomásai, jóslatai előbb a törökök elleni háborúskodás utolsó szakaszába, majd a Rákóczi-szabadságharc küzdelmeibe illeszkedtek, miközben archaikus idővarázsló szerepük és csodás állatformában „vagdalkozó” képességük kiegészült a boszorkányrontásról panaszokdók gyógyításával. Mindezt azonban a XVIII. század folyamán háttérbe szorította egy újabb szolgáltatásuk, a háborús időkben elásott kincsek felkutatása, a „pénznézés” (amiről Tóth G. Péter Láng Benedekkel együtt külön könyvet is írt²²). A sort végül a XVIII. század végi kalandos életű, mágikus bosszúval fenyegetőző, a bíróságon csalóként elítélt varázslók zárják.

A büntetőjogi reformok és a babona elleni harc világából a tárgyalás – némi kronológiai következetlenséggel – ezután visszalép a század derekán tetőző boszorkányperek bírósági ügymenetének

18 ■ Bárány Dániel: *A zombori ördögűző. Egy 18. századi ferenccs mentalitása*. Balassi, Bp., 2016.

19 ■ Persze a legtöbb történész érintette e kérdéskört (vö. Wolfgang Behringer: *Laws on Witchcraft*. In: Richard M. Golden (ed.): *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*. III. ABC Clio, Oxford, 2006. 634–640. old.), a magyar kutatásban Hajdú Lajos és Bató Szilvia munkái emelhetők ki.

20 ■ Diószegi Vilmos: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Akadémiai, Bp., 1958.

21 ■ Pócs Éva: Samanizmus vagy boszorkányság? Táltosok a boszorkánybírók előtt. In: Hesz Ágnes – Pócs Éva (szerk.): *Orvosistenekről a hortikulturális utópiáig. Tanulmányok a Kárpát-medence vonzáskörzetéből*. Balassi, Bp., 2016. 241–317. old.

22 ■ Láng Benedek – Tóth G. Péter: *A kincskeresés 400 éve Magyarországon. Kézikönyvek és olvasóik*. L'Harmattan, Bp., 2009.

23 ■ A legutóbbi ezek közül: Tóth G. Péter: *Folyampróba – liturgikus vízpróba – boszorkányfűrésztés. Egy istenítélet jellegű eljárás genezise a boszorkányüldözés forrásainak tükrében*. In: Pócs Éva (szerk.): *Áldozat, istenítélet, divináció*. Balassi, Bp., 2018. 343–450. old.

24 ■ Keith Thomas: *Religion and the Decline of Magic. Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century England*. Routledge – Kegan Paul, London, 1971. 502–534. old.; John Putnam Demos: *Entertaining Satan. Witchcraft and the Culture of Early New England*. Oxford University Press, Oxford, 1982. 57–97. old.

25 ■ Carlo Ginzburg: *Az inkvizítor mint antropológus*. In: Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia*. Replika Kör, Bp., 2000. 147–156. old.

26 ■ Stanley Fish: *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1980.

27 ■ Klaniczay-Pócs-Tóth G.-Wolosz: *A KΛΕΙΟ-boszorkánypere-adatbázis*.

28 ■ Richard van Dülmen: *A rettenet színháza*. Osiris-Századvég, Bp., 1990.

részletes bemutatásához, a tanúk és a gyanúsítottak vallomásainak, a szembesítésnek, a szóbeszédnek, a kényszervallatásnak a bírói értékeléséhez. Külön fejezet tárgyalja a mágikus bűn bizonyításának egzotikus, archaikus és brutális módszereit: a „bűnjelként” lefoglalt mágikus tárgyak inventáriumát (holt emberek koponyáját, bűvös füveket, kenőcsöket, mérgeket, varázskönyveket); a kárvallottak rontást tanúsító sérüléseit és a vádlottak ördögszövetségét „tanúsító” testi jegyet, a „boszorkánypecsétet”; a boszorkányok mázsálón mérését és a hírhedt „vízpróbát”. A középkori „istenítéleteket” felújító „boszorkányfüröszítés” volt talán a leghírhedtebb ezek között a bizonyító eljárások között – Tóth G. Péter erről már korábban is több részletes tanulmányt publikált.²³

A boszorkányperek dokumentumaiból származó bőséges és zamatos idézetek támasztják alá a fenti leírásokat: a tanúvallomásokot begyűjtő permenetét követve megismerkedünk azzal a folyamattal, hogy kiből és hogyan lesz a bíróság szemében boszorkány (ehhez történeti munkákban szokatlan módon egy tankönyvbe illő, jól áttekinthető folyamatábrát is kapunk – 636. old.). Ezt az alapkérdést, amelyet a boszorkányüldözés történetének nemzetközi kutatása már évtizedek óta boncolgat,²⁴

Tóth G. Péter érdekes – egyebek közt Carlo Ginzburg²⁵ és Stanley Fish²⁶ gondolataira támaszkodó – eszmefuttatással próbálja megválaszolni: azt központba állítva, hogy hogyan működik a „bírószági szituáció értelmezői közössége” (273–275. old.). Itt a tanúvallomások narratív struktúráját elemző számítógépes kutatásra támaszkodik, amelynek egyik oszlopos tagja volt Pócs Éva munkacsoportjában.²⁷ A büntetőjog-történeti elemzésekre a kínvallatást, a hóhérokat, a tömlőcöket, a vesztőhelyeket és a nyilvános kivégzéseket leíró fejezet teszi fel a koronát Richard van Dülmen könyvétől kölcsönzött címével (*A rettegés teátruma*),²⁸ Michel Foucault gondolatait is jól hasznosító elemzésével, és sok – ilyen formában eddig még nem összegyűjtött – forrásközzeli leírással.

A boszorkányperek megszűnéséről szóló, az I. könyvet lezáró fejezet hidat épít a II. József korabeli babonairtó harcot bemutató II. könyv tematikájához. Ez a II. könyv az előbbinek csupán az egynegyede (399–498. old.), amely egyféle részletesen kifejtett konklúzióknak is felfogható. Megfigyelhetjük benne, hogyan épült ki II. József idején a babonákat visszaszorító rendeleti gépezet, és milyen

helyi ellenállásformákkal találkozott a boszorkányság „dekriminalizációja” és „medikalizációja”. Egy budai orvosprofesszor, Joseph Jakob Plenck orvostani könyvének kategóriáiba rendezve megismerkedhetünk a „mágikus” tevékenységek újszerű értékelésével: a „tettetett”, „képzelt”, „tulajdonított” mágia csalónak, kuruzslónak, bolondnak minősített szereplőivel. Egy izgalmas fejezet elemzi az „embelevő cigányok” Észak-Magyarországon, 1782-ben megrendezett perét (433–443. old.), jelezve, hogy a megszokott ellenség, a boszorkányok eltűnése után sorra bukkannak fel az újabb fenyegető szörnyetegek; ebben az időben lesznek a cigányok a mágikus mesterségek jellegzetes művelői. Hasonló „háttorzongató” szerepet tölthettek be a vámpírtörténetek is, amelyekkel az egyre szélesebb területet elfoglaló orvostudományos diskurzus nem szűnt meg foglalkozni. A „babonás” gondolkodást azonban egyre több oldalról kezdte ki a kor közvéleménye: erről a korabeli gúnyiratok tanúskodnak. És bár II. József arra kényszerült, hogy halálos ágyán visszavonja reformrendeleteit, uralkodásával a „mágikus büntettek” bírószági, hatalmi üldözésének korszaka végleg lezárult.

A nagy ívű történeti narratíva után következik a 250 oldalnyi függelék. Tóth G. Péter összeállította a XVIII. századi lengyel, cseh és horvát boszorkányperek részletes, dokumentált adatsorát. Ez hasznos összehasonlítási alap a könyvben tárgyalt magyarországi perekhez, amelyek forrásairól és szakirodalmáról ugyanitt található a jelenleg elérhető legteljesebb, legrészletesebb bibliográfia.

Külön tekintélyes fejezetet alkotnak a képek, térképek és táblázatok. Impozáns és nagyon fontos anyag, de több probléma is van vele. Az egyik csupán formai: a könyv szövegében több ízben elcsúsztak és összekeveredtek a képhivatkozások, így gyakran nem a megfelelő képre utalnak. Vitatható megoldás, hogy miközben számos kortárs metszet valódi csemege, és önálló dokumentumként illeszkedik a tárgyalt problémához (például az orkutai áldozat látéletfestménye – 607. old.), Pietro Longhi, William Hogarth, Francisco de Goya, David Teniers és Johann Heinrich Füssli látványos illusztrációinak szánt festményei, metszetei, rajzai nem ehhez a történeti anyaghoz tartoznak.

A térképekre vetített adatsorok, grafikonok, táblázatok tárházáról mindenekelőtt el kell mondani: ilyen részletességű vizuális dokumentáció eddig a

Johann Joseph Gassner (1727–1779) kiúzi a démont. Kortárs metszet

nemzetközi szakirodalomban sem készült sehol a boszorkányüldözések, a velük kapcsolatba hozható egyéb üldözési hullámok és az üldözések háttérében álló pestis földrajzi elterjedéséről, statisztikai és kronológiai megoszlásáról – impozáns mennyiségű adatfeldolgozás áll mögöttük. Helyenként azonban a szerző túlzásba viszi a „grafikonosítást”. Nehezen tudom elképzelni, milyen adatok alapján rajzolta meg például az *A pestistől való „konkrét félelem”, a „látens, bizonytalan rettegés” és a rémhír zónái közép-európai*

existimat, fi Mariam Remetensem doloris, & maleficij fui invocaret Afulapiam; non dedignata est hominem conditione rusticum, fortuna miserum, abstulit maleficium, & stupentibus universis, qui hominis infaustum

caelum noverant, manus vigorū pristino restituta est. Nemini ait Anonymus quantumcunque visū, quantumcunque despecto, sinus Mariae denegatur, Porta caeli est Maria, cunctis eam pulsantibus, sine personarum directione

Boszorkányrontás és mirákulum. Johann Caspar Manasser metszete egy zágrábremetei mirákulumoskönyvből (1672)

szemszögből 1680 és 1800 között címet viselő I/2/6. grafikont (584. old.). Nem tartom szerencsésnek, hogy a pestisjárvány vagy a boszorkányüldözések, vagy a vámpírbotrányok, vagy a „babonás” ügyek területi elterjedésének intenzitását jelző térképek a „hőterkép” elnevezést kapják, hogy a pestisjárvány debreceni halottjait bemutató grafikon „lázgörbe” (595. old.), mint ahogy a főszövegben is van egy fejezet *A Birodalom lázas pontjairól* (58. old.). Ezek az elnevezések azt sugallják, hogy a szerző a tárgyalat jelenségeiben egyszerűen a kor társadalmának „betegségét” látja, pedig a sok száz oldalnyi elemzés ennél sokkal differenciáltabb és sokoldalúbb okmangyarázattal szolgál.

Tehát inkább csak apróbb stílári problémákról van szó, amilyenek egyébként – ezt is szóvá kell tennem – sajnos helyenként a könyv szövegében is előfordulnak. Akad több túlzottan bombasztikus alcím (*Vámpírpánik és médiahecc* – 61. old.; *Táptosokból futóbolondok* – 203. old.); „pesties” stílusú megfogalmazások: pl. a barokk vizualitás „horrorja” (103. old.), vagy hogy a pestis „beüt és grasszál” (595. old.). Ezek jelentősége azonban eltölpül a könyv erényei mellett: a kortárs forrásokból vagy az elmúlt évszázadok jogtörténeti, orvostörténeti szakkönyvei-

ből jól kiválasztott hosszú idézetek zamatos, érdekfeszítő olvasmánnyá teszik ezt a monstre méretű könyvet, amely megkerülhetetlen szakmunka lesz a magyarországi boszorkányüldözés történetével foglalkozóknak.

EGY MÉLYFÚRÁS

Kis-Halas Judit könyve is ugyanazzal a történelmi korszakkal foglalkozik, mint Tóth G. Péteré, a XVIII. századdal, és felerészben ugyanazzal a témával, a boszorkányperek történetével. Kis-Halas Judit mégis egészen más jellegű írásművet tett le az asztalra, ami elsősorban annak köszönhető, hogy míg a boszorkánypereket a történeti kutatás elsősorban a kegyetlen üldözések, a pusztító bűnbakmechanizmusok és a szerencsétlen üldözöttek nézőpontjából tárgyalja, ő két újszerű, inkább néprajzi-antropológiai vizsgálati szempontot alkalmazott.

Az egyik a „népi orvoslás” jelenségköre, az a paradox helyzet, hogy ebben a korban a „boszorkányrontás” diagnózisa és elhárításának kísérlete valójában egy széles körben elterjedt gyógyító eljárás, amely a betegségértelmezések és az orvoslási stratégiák szélesebb kontextusába illeszkedett. Ebből következik a második szempont. A gyógyulást keresők előtt minden korban többféle lehetőség állt, az orvoslásnak megvan a maga „piaca”. A kora újkorban a hagyományos „mágikus” módszerekkel (ráolvasással, füvekkel, kenőcsökkel, fürdetéssel) dolgozó „népi” gyógyítók mellett (sőt inkább velük szemben) az egyház mint gyógymódot egy másik – középkori – hagyományt ajánlott, Szűz Mária és a szentek csodatételeit. Mindeközben a még változatlanul pusztító pestisjárványok elleni védekezés során egyre nagyobb lett az orvostudománynak, a „hivatásos”, egyetemen képzett orvosdoktorok tevékenységének és a hozzájuk kapcsolódó városi és állami egészségügyi intézményeknek a presztízse. E három gyógyító rendszer párhuzamos működése, hasonló és eltérő eljárásai, konfliktusai érdekes új kutatási területté váltak, amelyet David Gentilcore az „orvoslás plurális modelljeként” jellemezett,²⁹ ebből indul ki a könyv vizsgálódása.

Egy történelmi elemzés sikere elsősorban azon múlik, talál-e a kutató olyan forrásokat, amelyek kíváncsian bőséggel informálnak az őt érdeklő kérdéssről. A magyarországi boszorkányperek sok ezer tanúvallomása valóban ilyen kincsesbányát kínál; Kis-Halas Judit 144 boszorkánypert tudott felhasználni a dél-dunántúli régióból, amelyek kezelhetőségét jelentős mértékben elősegítette a Tóth G. Péter által készített, fent említett számítógépes adatbázis.³⁰ A másik fő dokumentumcsoport a gyűdi csodatevő Mária-szentképnél a XVIII. század folyamán feljegyzett 337 mirákulumtörténet: Rosner Zsolt közelmúltban megjelentetett magyar nyelvű változtatását Kis-Halas Judit összevetette és kiegészítette a csodajegyzékek, a kegyhelyen használt liturgikus

könyvek és prédikációk latin és a német kézírataival (27–31. old.).³¹

De pontosan mi ez a „dél-dunántúli régió”? Kis-Halas Judit a kegyhely vonzáskörzetét jelöli meg vizsgálata „terepeként” (14–17. old.), abból a megfontolásból, hogy a XVIII. századi csodajegyzékek kéziratosa anyaga hasonló részletességgel ad képet a kegyhelyen gyógyulást keresők bajairól, mint az ugyanezen vidéken lefolytatott boszorkányperek vádaskodó kárvallottjainak a tanúvallomásai. Ezen túl ugyanitt 1738 és 1743 között egy szörnyű pestisjárvány pusztított, amely tükröződik a boszorkányperekben és a mirákulumfeljegyzésekben, és amely a ferencesek által gondozott gyűdi Mária-kegyhely fellendülését is nagyban előmozdította: a fogadalmi templomot a pestisből felgyógyult Batthyány Károly édesanyja, Batthyány Adámné Strattmann Eleonóra alapította 1742-ben. A pestis ügye egyébként egy újabb forráscsoport, a „hivatásos” orvoslás dokumentumainak felhasználását is előírta – így lett kerek az a forráscsoport, amely értékes információt nyújt arról, hogyan működött ebben a korszakban és ebben a régióban az orvoslás „plurális modellje”.

Kis-Halas Judit antropológusi szemlélettel közelített a történeti dokumentumokhoz – ebben már gyakorlatot szerzett a környék kortárs gyógyító-aszszonyainak néprajzi vizsgálatakor.³² Támaszkodva Arthur Kleinmann e téren kidolgozott megközelíté-

sére,³³ a gyógyítás szereplői, a betegek és a gyógyítók szemszögéből mutatja be az orvoslás különböző formáit: a különböző betegségeket, a gyógymódokat és a betegséggel kapcsolatos képzeteket, a róla szóló elbeszéléseket. A XVIII. századi tanúvallomások szövegéből kigyűjtött élvezetes beszámolókat logikus csoportokba rendezve tárgyalja a feltételezett boszorkányrontás különböző módjait: a szélütéstől, a távolból „küldött” betegségtől, a boszorkánynyomástól kezdve az olyan képtelenségekig, mint a csontkiszedés, a szív kivétel, a lóvátétel. A rontástörténetek egyúttal bepillantást adnak a vádaskodók életének hétköznapi helyszíneire és az azon belül, vagy annak határvidékén található veszedelmes, természetfeletti fenyegetést hordozó helyszínekre, időpontokra: van olyan gyerek, akinek a betegségét az orvos asszony annak tulajdonítja, hogy a „szépaszszonyok talában hágott”, van, akit azért ért rontás, mert rossz időben tartózkodott az eresz alatt, vagy a határmezsgyén (75–78. old.).

A kora újkori gondolkodás egy sor valóságos betegséget is a boszorkányoknak tulajdonított: süketiséget, némaságot, daganatokat, bőrváltozásokat. Különösen érdekesek az olyan tünetek, amelyek egyszerre valóságosak és ugyanakkor pszichoszomatikus, lelki tényezőkkel is összefügghetnek, mint a lázas állapotra utaló hideglelés, a görcs, a bénulás. A tanúvallomásokban olvasható részletes leírások a kor orvoskönyveivel³⁴ összevetve, az orvostörténeti érdekességeken túl érdekes bepillantást adnak a „test történetébe” is. A rontás esetek rendszerezése egy további antropológusi szempontot is tekintetbe vesz: külön csoportban tárgyalja a rontás szempontjából különösen veszélyes élethelyzeteket, az emberélet fordulóit: a születést (és ehhez kapcsolódva a terhességet, a szülést, a gyerekágyat), a házasságot. Természetesen a boszorkányrontásnak tulajdonított haldoklás és halál is ide tartozott.

A betegek narratívái mellett a tanúvallomások részletes képet adnak a gyógyítók tevékenységéről, gyógy módjaikról és gyógyszereikről. Kis-Halas Judit itt támaszkodni tudott korábbi, a XVIII. századi nagybányai boszorkányperekről végzett hasonló vizsgálatának adatcsoportjaira.³⁵ A „hagyományos” népi szereplők, a tudósok, javasok, bábák mellett a boszorkányperek irataiban feltűnnek már az „orvoslás piacának” újabb szereplői, a borbélyok, kirurgusok, fürdősök, vándororvosok, „tanult” doktorok (kár, hogy ez utóbbiakról – a kevés rendelkezésre álló adat miatt – a kíváncsnál kevesebbet olvashatunk a könyvben), és gyakran szóba kerül, már a boszorkányrontást orvosló népi gyógyítók körében is a „legfőbb orvos”: Isten (150–152. old.).

Ez a kijelentés egyúttal hidat ver a mirákulumtörténetek elemzéséhez. Kis-Halas Judit könyvének legfőbb újdonsága, hogy párosítja e két forráscsoport, a boszorkányrontás esetek és a Mária-kegyhelyen bekövetkező csodás gyógyulások elemzését. A csodaleírások narratívái ugyanis sok szempontból

29 ■ David Gentilcore: *Healers and Healing in Early Modern Italy*. Manchester University Press, Manchester, 1992.

30 ■ <https://boszorkanykorok.hu/> – a kéziratosa és nyomtatott szövegek mellett a könyv hivatkozásaihoz ennek az adatbázisnak a sorszámai is szerepelnek.

31 ■ Rosner Zsolt: *Máriagyűdi mirákulumos könyv. Évszázadok csodái a máriagyűdi kegyhelyen*. Magánkiadás, Máriagyűd, 2017.

32 ■ Kis-Halas Judit: „Fejtetőmön arany fénygömb”. Az első lépések a reiki ösvényén. Beavatás egy ezoterikus gyógyászati rendszerbe. In: Pócs Éva (szerk.): *Maszk, átváltozás, beavatás. Vallásantropológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Bálasi, Bp., 2007. 400–420. old.; uő: Öröklődő tárgyak – öröklődő tudomány. Állandóság és változás a viaszöntés folklórában. In: Pócs Éva (szerk.): *Tárgy, jel, jelentés*. L'Harmattan – PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Bp.–Pécs, 2008. 281–317. old.; uő: 'I make my saints work...': A Hungarian Holy Healer's Identity Reflected in Autobiographical Stories and Folk Narratives. In: Marion Bowman – Ulo Valk (eds.): *Vernacular Religion in Everyday Life: Expressions of Belief*. Equinox, Sheffield, 63–92. old.; „Haragudtam az angyalokra, hogy átb'sztak”. Angyalkultusz és UFO-vallás. In: Povedák István – Hubbes László Attila (szerk.): *Tapasztalatból hallottam... Alternatív világképek. Összeesküvés-elméletek társadalomtudományi elemzése*. MAKAT, Bp.–Szeged, 191–216. old.

33 ■ Arthur Kleinmann: *Patients and Healers in the Context of Culture. An Exploration of the Borderland Between Anthropology, Medicine and Psychiatry*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles, 1980.; uő: *The Illness Narratives: Suffering, Healing and the Human Condition*. Basic Books, New York, 1988.

34 ■ Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis*; Váradi Lencsés György: *Ars medica*.

35 ■ Kis-Halas Judit: *Divinatio Diabolica and Superstitious Medicine: Healers, Seers and Diviners in the Changing Discourse of Witchcraft in Early Modern Nagybánya*. In: Gábor Klaniczay – Éva Pócs (eds.): *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania*. Palgrave Macmillan, Houndmills in Basingstoke, 159–219. old.

hasonlíttak a boszorkányrontás, illetve az abból megkísérelt kigyógyulás történeteire. Mindkét esetben egy természetfeletti képességű személy beavatkozásához kötik az egészségi állapot – negatív vagy pozitív – megváltozását. A gyógyulás mindkét esetben attól függ, sikerül-e ezt a természetfeletti képességű személyt a baj elhárítására bírni: ezt kísérli meg a boszorkány ellen mágikus erővel, mágikus eljárásokkal fellépő gyógyító vagy a boszorkányt fizikailag megsemmisítő bíróság az egyik oldalon, és ezt célozza a Szűz Máriához vagy valamely szenthez forduló könyörgés, fogadalom, zárandoklat a másikon. A kegyhelyen remélt gyógyulást kiegészítő járulékos gyógymódok is sokban hasonló képet mutatnak, mint amit a boszorkányrontás népi gyógyászatában megismerhettünk. Ezen túl, ami a történetek számára szintén nyereség: az egyéni esetek sokasága, a kor embereinek panaszait, kétségbeesését, majd hálálkodását közvetítő tanúvallomások és mirákulumtörténetek idézeteiből személyes élmények gazdagsága, a kor mindennapjainak a világa tárul fel. A csodatörténeteket érzékletessé, jobban átélhetővé teszi, hogy Kis-Halas Judit részletesen leírja a Siklós közelében fekvő gyűdi kegyhely történetét, bemutatja, milyen háborús viszonytárságok és felekezeti viszályok hányattatásai során lett csodatevő híre a gyűdi Mária-szobornak a XVIII. század elején, és hogyan tette a szentélyt az újjáalakult ferences rendtartomány és az újjászerveződő katolikus egyházmege néhány évtized alatt népszerű zárandokhellyé (165–172. old.). (Ezt olvasva jöhetünk rá, hogy nem ártott volna egy hasonló részletesebb „helyszínleírás” a könyv első felében elemzett boszorkányrontás eseteknél sem: a „régio” kisebb és nagyobb településeinek, városainak, valamint a boszorkányügyekkel foglalkozó bíróságoknak vázlatos bemutatása.)

A mirákulumtörténetek elemzésében Kis-Halas Judit támaszkodhatott arra, hogy e kérdéskörnek az elmúlt évtizedekben a nemzetközi középkorkutatás nagy figyelmet szentelt. Pierre-André Sigal,³⁶ André Vauchez,³⁷ Michael Goodich³⁸ és Christian Krötzel,³⁹ valamint Stanko Andrić⁴⁰ a középkori csodajegyzékeket és a szentté avatási perek tanúvallomásait elemezve hasznos szempontrendszerrel dolgozott ki a csodás gyógyulásokról szóló elbeszélések narratív struktúrájának jellemzéséhez. A varázsmese morfológiájáról író Vlagyimir Propp⁴¹ módszeréhez kapcsolódva meghatározták a csodatörténetek tipikus elemeit (betegség/balszerencse, sikertelen gyógyítási kísérletek, tanácsadás/ figyelmeztetés, invokáció, fogadalomtétel, csodás gyógyulás/megmenekülés, zárandoklat, tanúságtétel, hálaajándék). A csodanarratívumok lehetséges variációinak elemzése és a máriagyűdi kegyhelyen lajstromba vett *ex voto* tárgyakról készített részletes áttekintés (173–197. old.), jelentős hozzájárulás a kora újkori magyar zárandokhelyekről Tüskés Gábor, valamint Bálint Sándor és Barna Gábor által felhalmozott tudásunkhoz.⁴² Ezen túlmenően Kis-Halas Juditnak a csodatörté-

netek rendszerezésében segítségére volt a boszorkányvád narratív struktúrájának a Pócs Éva-féle munkacsoportban kidolgozott „Κλειο-boszorkányper-adatbázisra”⁴³ támaszkodó elemzése is (174. old.). E két forráscsoport azonos fogalmi keretben történő vizsgálata úttörő jelentőségű – az összehasonlíthatóság pusztán megállapításán túl még számos további kihasználható lehetőséget rejt. Épp e történetek sztereotípiáiból érthető meg, milyen logikát követve képzeltek a korabeli emberek, hogy bajukat, balszerencséjüket egy embertársuk idézte elő mágikus eszközökkel, és mi táplálta azt a hiedelemrendszert, hogy e bajokat vagy egy mágikus ellenakció, avagy a Szűz Máriától vagy valamely szenttől remélt csodás segítség orvosolhatja.

Kis-Halas Judit tisztában van e két dokumentumcsoport sajátos torzításaival: a boszorkányvád hangoztatóinak előítélete, indulata, a vádlottak szorongatott helyzete, akárcsak a kegyhelyen tanúskodók devóciója, elfogultsága, továbbá mindkét helyen a tanúvallomásokat lejegyző írnokok másféle kultúrája, sajátos szempontjai miatt sokszoros kritikával kell kezelni e tanúvallomások szövegét. Amit elmondtak a betegségélményeikről és az orvoslás szereplőiről, abból mégis sok minden leszűrhető az egykori gyógyító rendszerek működéséről. Magát az elbeszélést, a betegségtörténetet és a gyógyulásról adott leírást pedig – az imént leírtak jegyében – szintén a „terápia” részének kell tekinteni.

Ezen az alapon azután a könyv a mirákulumtörténetek leírásait egy hasonlóan részletes, tünetekre, betegségekre, veszélyes élethelyzetekre lebontott katalógusba rendszerezi, mint amilyenben a boszorkányrontás áldozatainak az anyagát könyve első felében. A kegyhelyre látogatók számára kínáló gyógymódok között vannak olyanok, amelyekkel már a boszorkányrontás áldozatainál is találkozhattunk (borogatás, fürdetés, kenés, benedikció, exorcizmus, gyógyító álmok), és vannak persze sajátosak is: például az oltár vagy a templom megkerülése (250. old.). Ami pedig a gyógyítókat illeti, itt természetesen a népi gyógyítók helyett Szűz Máriáé, valamint a papok és a szerzeteseké a főszerep. A csodajegyzékekben pedig többet hallunk arról, mint a boszorkányperekben, hogy létezett egy harmadik orvoslási rendszer is: az orvosdoktorok, kirurgusok, gyógyszerészek világa.

A gondolatmenet végén a szerző újra összefoglalja, amit a boszorkányperek és a csodajegyzékek részletes vizsgálata nyomán a betegségtérképezések sokszínűségéről, a gyógymódokról, a gyógyítás szereplőiről, az orvoslás „helyi piacáról” megfigyelhettünk, és kitér a két rendszer között megfigyelhető sokféle hasonlóságra és különbségre. Itt többször szóba kerül a korszakban pusztító pestis, amivel a népi gyógyítóknál, illetve a kegyhelynél sokkal intenzívebben foglalkozott a „tanult orvoslás”, amelynek XVIII. századi rendszere már nem része a könyvnek. Hasonló részletességű bemutatására és

a fenti két rendszerrel való összevetésére azonban remélhetően sor kerül a következő vizsgálatokban – és ezzel lesz majd teljes a kép az „orvoslás plurális rendszeréről”. □

36 ■ Pierre-André Sigal: *L'homme et le miracle dans la France médiévale (XIe–XIIe siècle)*. Cerf, Paris, 1985.

37 ■ André Vauchez: *La sainteté en Occident aux derniers siècles du moyen âge. D'après les procès de canonisation et les documents hagiographiques*. École française de Rome, Roma, 1981.

38 ■ Michael Goodich: *Violence and Miracle in the Fourteenth Century. Private Grief and Public Salvation*. The University of Chicago Press, Chicago–London, 1995.; uő: *Miracles and Wonders. The Development of the Concept of Miracle, 1150–1350*, Ashgate, Aldershot, 2007.

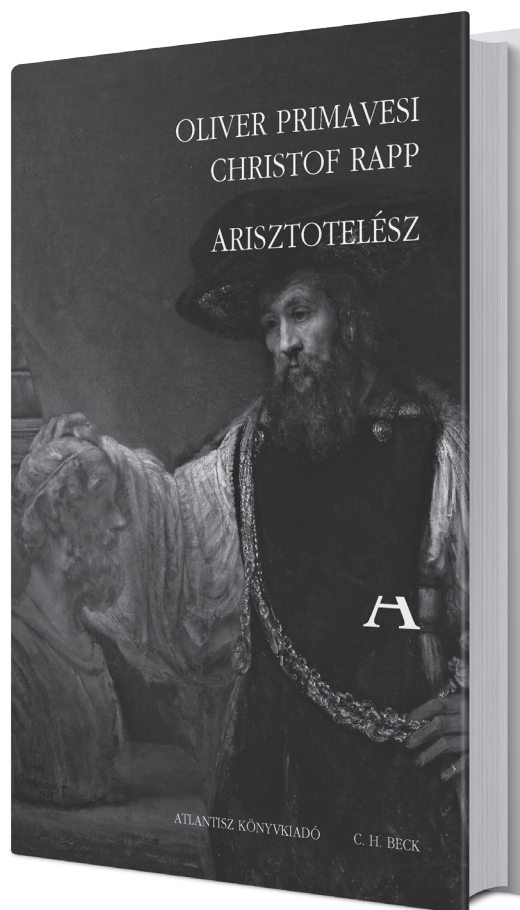
39 ■ Christian Krötzel: *Pilger, Mirakel und Alltag. Formen des Verhaltens im skandinavischen Mittelalter (12.–15. Jahrhundert)*, SHS, Helsinki, 1994. 48–54. old.; uő: *Miracles au tombeau – miracles à distance. Approches typologiques*. In: Denise Aigle (éd.): *Miracle et karāma. Hagiographies médiévales comparées*. Brepols, Turnhout, 2000. 557–576. old.

40 ■ Stanko Andrić: *The Miracles of St. John Capistran*. CEU Press, Bp., 2000.

41 ■ Vlagyimir Jakovlevics Propp: *A mese morfológiája*. Osiris, Bp., 2005.

42 ■ Tüskés Gábor: *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*. Akadémiai, Bp., 1993.; Bálint Sándor – Barna Gábor: *Búcsújáró magyarok. A búcsújárástörténete és néprajza*. Szent István Társulat, Bp., 1994.

43 ■ Lásd a 27. jegyzetet.

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET

1061 Budapest, Király utca 2., Anker Ház
Tel.: (36 1) 267 6258
E-mail: atlbook@t-online.hu
www.atlantiszkiado.hu

CAFÉ
BÁBEL

82.

MINTA

HAMAROSAN KAPHATÓ!

I REJECT MY NAME and things return to their origins